

DOI

УДК 908(477.85)''185/191''

Олександр Добржанський (м. Чернівці)

доктор історичних наук, професор, завідувач

кафедри історії України Чернівецького

національного університету імені Юрія Федьковича

E-mail: o.dobrzhanskiy@chnu.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3817-188X>

Краєзнавство Буковини в другій половині XIX – на початку XX ст.: тематичні особливості, інституційні засади, дослідники

Мета статті – проаналізувати розвиток краєзнавства Буковини в другій половині XIX – на початку XX ст. Головну увагу сфокусовано на тематичних особливостях, інституційних засадах та найбільш відомих дослідниках-краєзнавцях. Методологічну основу роботи становлять принципи історизму та об'єктивності. Використано історико-хронологічний та історико-проблемний методи. Для написання роботи важливе значення мав хорологічний й (просторовий) підхід, який передбачає виділення окремого регіону за його специфічними ознаками. В даному випадку Буковину виокремлено як окрему історичну територію, яка має свої географічні, історичні, етно-демографічні, релігійні особливості і заслуговує на поглиблене вивчення. Наукова новизна полягає в тому, що дана проблема, під таким кутом зору ще не досліджувалася в сучасній історіографії. Автором вперше виділено як окреме поле дослідження інституційні засади краєзнавчого руху на Буковині, визначено тематичні особливості досліджень, проаналізовано найважливіші тенденції в розвитку краєзнавства цього часу. Висновки. Друга половина XIX – початок XX ст. стали часом бурхливого розвитку краєзнавства на Буковині. Цьому сприяла ціла низка причин, серед яких загальне піднесення краєзнавства в Австро-Угорщині, виділення Буковини в окремий коронний край держави, заснування Чернівецького університету і значний прогрес у розвитку освіти, утворення низки краєзнавчих товариств, які брали на себе організацію досліджень та оприлюднення досягнутих результатів. Певне значення мала підтримка краєзнавчих організацій з боку місцевих органів влади. Характерною рисою краєзнавства цього часу стає значне урізноманітнення тематики досліджень. Крім історії та географії краю, чимало уваги приділялося вивченню розвитку населених пунктів, етнічних груп, окремих виробництв, промислів. Значне місце займали етнографічні, фольклорні, статистичні, демографічні дослідження. З'являються потужні узагальнюючі краєзнавчі праці, в яких зроблено комплексне дослідження Буковини як окремого регіону. Було підготовлено декілька підручників з краєзнавства Буковини для навчальних закладів та самостійного опрацювання, опубліковано путівники, орієнтовані на розвиток туризму. Популярність краєзнавства зумовила появу цілої плеяди дослідників, серед яких були як професійні науковці так і аматори. Найбільш відомі з них Р. Кайндль, Й. Полек, С. Смаль-Стоцький, М. Кордуба, Е. Фішер, І. Сбієра, Л. Сімігінович-Штауфе, Ф. Вікенгаузер, Ф. Циглауер. Своїми дослідженнями вони збагатили краєзнавство Буковини, вивели його на новий, значно вищий рівень.

Ключові слова: Буковина, Австро-Угорщина, краєзнавство, українське населення, румуни, євреї, Р. Кайндль, С. Смаль-Стоцький.

Oleksandr Dobrzhanskyi (Chernivtsi)

Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the

Department of Ukrainian History at Yuriy Fedkovych

Chernivtsi National University

E-mail: o.dobrzhanskiy@chnu.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3817-188X>

Local History of Bukovyna in the Second Half of the 19th – Early 20th Centuries: Thematic Features, Institutional Foundations, Researchers

Abstract. The aim of this article is to analyze the development of regional studies in Bukovyna in the second half of the 19th and early 20th centuries. The main focus is on thematic features, institutional foundations, and the most famous regional researchers. The methodological framework of the study is the

principles of historicism and objectivity. Historical-chronological and historical-problematic methods were used. The chorological (spatial) approach, which involves identifying a separate region based on its specific characteristics, was important for writing this work. In this case, Bukovyna is singled out as a separate historical territory, which has its own geographical, historical, ethno-demographic, and religious characteristics and deserves in-depth study. The scientific novelty lies in the fact that this problem has not yet been studied from this perspective in modern historiography. The author has for the first time identified the institutional foundations of the local history movement in Bukovyna as a separate field of research, determined the thematic features of the research, and analyzed the most important trends in the development of local history at that time. Conclusions. The second half of the 19th century and the beginning of the 20th century were a time of rapid development of local history in Bukovyna. This was facilitated by a number of reasons, including the general rise of regional studies in Austria-Hungary, the separation of Bukovyna into a separate crown land of the state, the founding of Chernivtsi University and significant progress in the development of education, and the formation of a number of regional studies societies that took on the organization of research and the publication of the results achieved. The support of local authorities for regional studies organizations was of particular importance. A characteristic feature of regional studies at that time was the significant diversification of research topics. In addition to the history and geography of the region, considerable attention was paid to the study of the development of settlements, ethnic groups, individual industries, and crafts. Ethnographic, folkloric, statistical, and demographic studies occupied a significant place. Powerful generalizing local history works appeared, in which a comprehensive study of Bukovyna as a separate region was carried out. Several textbooks on Bukovina regional studies were prepared for educational institutions and independent study, and guidebooks focused on the development of tourism were published. The popularity of regional studies led to the emergence of a whole galaxy of researchers, including both professional scientists and amateurs. The most famous of them are R. Kaindl, J. Polek, S. Smal-Stotsky, M. Korduba, E. Fischer, I. Sbiera, L. Simiginovich-Shtaufe, F. Wiken-gauzer, and F. Tsiglaur. Their research enriched the regional studies of Bukovina and brought it to a new, significantly higher level.

Key words: *Bukovyna, Austria-Hungary, regional studies, Ukrainian population, Romanians, Jews, R. Kaindl, S. Smal-Stotsky.*

В історії краєзнавства Буковини, як окремого напряму досліджень, особливе місце займає друга половина XIX – початок XX ст. В цей час спостерігалось чимале піднесення й урізноманітнення краєзнавчих пошуків, розширення тематики досліджень. До наукового обігу вводилися нові джерела. Важливі зміни відбувалися й у методичних підходах. З'явилася ціла низка праць, які стали своєрідною класикою краєзнавства Буковини. Тобто було досягнуто значного прогресу в розвитку краєзнавчих досліджень.

Як не парадоксально, але такий успішний розвиток краєзнавчих досліджень в регіоні поки ще не знайшов належного осмислення. Можна назвати тільки декілька праць, які опосередковано торкаються проблеми. Серед них роботи бібліотекаря Чернівецького університету кінця XIX – початку XX ст. Йогана Полека, в яких він

зробив бібліографічний опис краєзнавчих праць про Буковину від 1775 до початку 90-х років XIX ст. Автор розташував ці праці в хронологічному порядку, а також подав деяку інформацію про найбільш відомих дослідників¹. Декілька бібліографічних оглядів буковинознавчої літератури в 90-х роках XIX – на початку XX ст. зробив професор Чернівецького університету Раймунд Кайндль². Як правило, в них література ділилася на декілька розділів: археологія та пам'ятки старовини, етнографія та фольклор, історія та культурні відносини, географія та статистика і загальні праці. Окремим працям давалася коротка характеристика.

У середині XX ст. з'явився бібліографічний покажчик Еріха Бека «Бібліографія краєзнавства Буковини. Література до 1965 р.»³. Упорядник розмістив перелік книг за тематичними рубриками,

¹ Polek J. Repertorium der landeskundlichen Literatur des Herzogtums Bukowina. Czernowitz, 1892.

² Kaindl R. Bericht über die Arbeiten zur Landeskunde der Bukowina während des Jahres 1894. Mit Unterstützung des Bukowiner Landesmuseum-Vereines. Czernowitz, 1895; Kaindl R. Bericht über die Arbeiten zur Landeskunde der Bukowina während des Jahres 1895. Mit Unterstützung des Bukowiner Landesmuseum-Vereines. Czernowitz, 1896 та ін.

³ Bek E. Bibliographie zur Landeskunde der Bukowina. Literatur bis zum Jahre 1965. München, 1966.

серед яких історія краю, етнографія і фольклористика, історія населених пунктів, етнічні групи тощо.

Окремо варто назвати праці про відомих дослідників Буковини цього часу: Степана Смаль-Стоцького⁴, Франца Вікенгаузера⁵, Фердинанда Циглауера⁶, Григорія Купчанка⁷, Димітрія Дана⁸, Раймунда Кайндля⁹ та ін. Однак у цих роботах аналізуються тільки окремі праці цих науковців з краєзнавства Буковини і відсутнє цілісне представлення процесу розвитку краєзнавчих досліджень.

Отже, і в українській, і в зарубіжній історіографії досі відсутнє окреме дослідження розвитку краєзнавства Буковини в другій половині XIX – на початку XX ст., що, якоюсь мірою, також актуалізує вивчення проблеми.

Швидкий розвиток буковинознавства в другій половині XIX – на початку XX ст. був викликаний цілою низкою причин. Найперше, варто зауважити, що піднесення краєзнавчих пошуків було загальною тенденцією в Австро-Угорщині. Строката в етнічному плані держава приділяла велику увагу вихованню почуття єдності всіх територій і народів. У гімназіях з 50-х років XIX ст. введено виклади окремого курсу «Вітчизнознавство» в якому поєднувалися знання про країну в цілому із знаннями про її окремі краї та регіони. Було опубліковано декілька підручників з цього предмету, які містили інформацію про географію, природу, історію, економіку кожного з коронних країв дуалістичної монархії¹⁰.

Чимале значення мало те, що в 1849 р. Буковину було відділено від Королівства Галичини і Володимирії і перетворено в окремий коронний край з титулом герцогства. Це дало поштовх для розгортання різноманітних досліджень Буковини

як окремого регіону, який мав свою специфіку і відрізнявся від інших земель своєю історією, складом населення, традиціями.

У 1875 р. було відкрито Чернівецький університет, який від самих початків справляв значний вплив на краєзнавчі дослідження. Відомий історик Р. Кайндль до 25 річчя університету написав окрему статтю «Вплив Франциско Йосефіно (так скорочено називали тоді Чернівецький університет, авт.) на краєзнавчі дослідження Буковини». Він особливо наголошував, що заснування університету створило умови, за яких наукове вивчення Буковини отримало можливість успішно розвиватися. Університет забезпечив Буковину здібними, підготовленими людьми; він мав стимулюючий вплив на тих, хто перебував у краї, і приваблював молодь; університетська бібліотека, в той же час створила необхідні ресурси для всебічних досліджень¹¹.

Кайндль також наголошував на швидкому кількісному зростанні краєзнавчої літератури після 1875 р., відзначав, що за перші 15 років існування університету було досягнуто більше, ніж за попередні 100 років, а останнє десятиліття (1890–1899, авт.) настільки багате на нові публікації, що їхній щорічний список і короткий огляд займають невеликий том¹².

Ще одним вагомим чинником, який сприяв розвитку краєзнавства, стало заснування громадських об'єднань, які декларували серед інших завдань розгортання краєзнавчих досліджень. Найбільш активним у цьому було «Товариство Буковинського крайового музею», яке утворилося 21 лютого 1892 р. Воно прагнуло розвивати краєзнавчі дослідження «в археологічному, загальноісторичному, мистецтвознавчому, етнографічному та природничо-історичному напря-

⁴ Даниленко В., Даниленко О., Добржанський О. Степан Смаль-Стоцький «Заслужений перед усією Україною». Київ, 2023.

⁵ Kaindl R. Franz Adolf Wickenhauser. 1809–1891. Czernowitz, 1894.

⁶ Prelitsch H. Ferdinand Ziglauer von Blumenthal und seine Zeit. *Alma Mater Francisko Josephina*. München, 1975. S. 289–293.

⁷ Добржанський О. Григорій Купчанко. З історії москвофільства на західноукраїнських землях в останній третині XIX – на початку XX ст. Чернівці, 2024.

⁸ Мойсей Ант., Мойсей Арк. Димітрій Дан – невтомний дослідник історії та етнографії Буковини. Чернівці, 2023.

⁹ Раймунд Фрідріх Кайндль. Розвідки з нагоди 150-ліття від дня народження /Упор. С. Осачук, О. Добржанський. Чернівці, 2016.

¹⁰ Див.: Grassauer F. *Landeskunde von Oesterreich-Ungarn. Mit geographisch-statistischen und anderen eingeschlagenen Literatur-Anzeigen*. Wien, 1875; Grund A. *Landeskunde von Österreich-Ungarn*. Leipzig, 1905.

¹¹ Kaindl R. Der Einfluss der Francisko-Josephina auf die landeskundliche Erforschung der Bukowina // *Nors A. Alma Mater Francisko-Josephina*. Czernowitz, 1900. S. 109.

¹² Там само. С. 110.

мах»¹³. Цього ж року завдяки всебічній підтримці товариства було відкрито Буковинський краєзнавчий музей.

Для кращого сприяння краєзнавчій роботі, товариство розпочало видання «Щорічника Буковинського краєзнавчого музею», на сторінках якого друкувалися дослідження з археології, історії, етнографії Буковини, повідомлення про буковинознавчі публікації в інших виданнях. Особливо відзначимо, що на сторінках щорічника регулярно оприлюднювалися добірки документів про минуле краю. Зокрема, було опублікована «Вказівник місцевостей Буковини від 1775 р.», «Топографічний опис Буковини Ф. Міга», довідник невідомого автора «Буковина на початок 1801 р. в алфавітному порядку» та ін., які стали важливою складовою джерельної бази досліджень з краєзнавства Буковини.

Товариство також активно займалася виставковою роботою, як в краєзнавчому музеї так і за його межами. Як правило, більшість виставок присвячувалася визначним подіям в історії Буковини.

Серед інших громадських організацій, які займалися краєзнавчими дослідженнями варто назвати «Румунське археологічне товариство», яке ставило за мету «...збирати, описувати і зберігати старожитності, знайдені на землі Буковини або деінде; стояти на сторожі збереження історичних будівель, пам'ятників і руїн, і, нарешті, проводити археологічні дослідження»¹⁴. Відповідно до мети, товариство здійснювало археологічні експедиції на території краю і всіляко популяризувало минуле Буковини. Певну роботу по організації краєзнавчих досліджень проводило «Товариство румунської культури та літератури», засноване в 1862 р.

Значну увагу краєзнавчим питанням приділяли українські товариства «Руська бесіда», «Руський народний дім», «Руська школа». Показово, що уже на другому засіданні товариства «Руська Бесіда» 1 (13) грудня 1869 р. було заслухано ґрунтовне дослідження священника з с. Оршівці Ісидора Мартиновича про історію українців Буковини. Доповідач особливо наголошував на необхідності проводити дослідження з історії

краю, щоб доводити автохтонність українців, всупереч твердженням румунів, що вони є єдиним корінним народом Буковини. Цей виступ було опубліковано в двох числах першої української газети краю «Буковинська Зоря» за 1870 р.¹⁵. У 1886 р від імені товариства «Руська Бесіда» видрукувано «Відозву» із закликом збирати зразки народної творчості українців Буковини. Було розроблено поради, як збирати і записувати фонетичним правописом фольклорно-етнографічні матеріали. Товариство забезпечувала їхню публікацію на сторінках газети «Буковина» та інших періодичних видань.

Характерно, що майже в цей же час із закликом до громадськості краю збирати історичні, етнографічні та фольклорні матеріали на сторінках віденської газети «Руська Правда» виступив буковинець Григорій Купчанко. Як запеклий москвофіл, він відправляв отримані матеріали до Росії для публікації у виданнях Російського географічного товариства в Петербурзі.

Чималий резонанс у краї викликала діяльність «Українського історичного товариства», яке було засноване на зборах науковців, учителів, студентів 12 липня 1902 р. Ціль цього громадського об'єднання, як зазначалося в статуті: «...викликувати і підпирати розвій наук історичних, етнографічних, статистичних і історії штуки, з особливим узглядненням галицької і буковинської Руси»¹⁶. Найбільш активними діячами цього товариства були університетські професори Володимир Мількович, Степан Смаль-Стоцький, Денис Єремійчук, лектор університету Зенон Кузеля, професор гімназії Мирон Кордуба, професор семінарії Осип Маковей, художник Микола Івасюк, студенти Панько Клим, Василь Сімович, Микола Левицький та ін. На засіданнях товариства заслуховувалися доповіді з історії, етнології, картографії Буковини. Досить активною була пам'яткоохоронна діяльність, особливо стосовно старих церков краю, які зазнавали різних реконструкцій. Варто відзначити програмний виступ М. Кордуби на засіданні товариства 12 лютого 1904 р., в якому він окреслив низку напрямів діяльності. Найперше, професор гімназії наголосив на необхідності досліджувати

¹³ Vorbericht // Jahrbuch des Bukowiner Landes-Museums. 1893, Czernowitz, 1893. S. 2.

¹⁴ Kaindl R. Der rumänische archäologische Verein in der Bukowina // Jahrbuch des Bukowiner Landes-Museums. 1894. Czernowitz, 1894. S. 22.

¹⁵ Рѣчь Отца Исидора Мартиновича, греко-православного приходника въ Оршовцахъ, на генеральномъ собраніи членовъ «Руской Бесѣды» въ Черновцахъ 1/13 дѣкабря 1869 г. // Буковинская Зоря. 1870. № 1. С. 2–4; № 2. С. 9–11.

¹⁶ Історичне товариство в Чернівцях // Буковина. 1902. 24 листопада (7 грудня). С. 2–3.

населені пункти краю. Він зауважував: «Коли б лише кождий з тут присутніх поставив собі задачею одно село, ему найліпше знане, зібрати з него всі географічні назви рік, потічків, струй (струмків, авт.), частий села, доріг, частий поля, горбів, долин, нив і сіножатий, зібрав перекази народні про початок сеї оселі, звістки, відкіля прийшли перші поселенці, пояснення, які дає нарід до сеї або другої назви, а списав все то совісно, точно, задержуючи все точно так, як переказує народ, – як гарний матеріал до осельництва був би в короткім часі зібраний»¹⁷. Також М. Кордуба пропонував звернути особливу увагу на дослідження рукописних молдавських грамот та створення реєстру вже виданих грамот.

Крім названих напрямів діяльності, члени Українського історичного товариства займалися популяризацією минулого Буковини в наукових виданнях. З. Кузеля і М. Кордуба планували друкувати бібліографічні огляди під загальною назвою «Буковініка» і листувалися в цій справі з М. Грушевським¹⁸.

Загалом, діяльність Українського історичного товариства була типовою для громадських об'єднань того часу, які займалися краєзнавством.

Таким чином, саме в зазначений період відбулася інституціалізація краєзнавчого руху на Буковині, що сприяло значному розширенню досліджень з буковинознавства, залученню до досліджень широкого загалу громадськості.

З другої половини ХІХ ст. значно урізноманітнюються краєзнавчі дослідження, з'являються нові тематичні напрями, продовжуються й ті, які було започатковано в попередні десятиліття. Характерною рисою цього часу стала поява комплексних краєзнавчих праць, які охоплювали широке коло проблем. Серед таких робіт найперше варто назвати фундаментальну багатотомну працю «Австро-Угорська монархія в слові і картині», яка видавалася за сприяння правлячої династії, зокрема кронпринца Рудольфа. Двадцятий том цього видання, присвячений Буковині¹⁹, побачив світ у 1899 р. вже після смерті ініціатора проекту.

Роботу було поділено на структурні підрозділи, написані окремими авторами. Спочатку подано розділ історії Буковини з поділами на

періоди: давня історія, історія до 1775 р., приєднання до Австрії і розвиток після приєднання. Далі подавався опис етнічних груп, що проживали на Буковині. До них включені: румуни, русини, окремо гуцули, липовани, німці, поляки, угорці і словаки, вірмени, цигани. Характерно, що про євреїв окремого етнографічного розділу не було. Згідно тодішніх уявлень в Австро-Угорщині окремими народами вважалися ті, які мали свою мову. Через те, що євреї краю розмовляли мовою їдиш, яку влада розцінювала як зіпсовану німецьку, їх в усіх статистичних та інших довідниках відносили до німців.

Також у книзі подано окремі розділи про українську, румунську, німецьку літературу. Останні розділи стосувалися економічного життя і розвитку окремих галузей сільського господарства, гірничодобувної промисловості та металургії, торгівлі, індустрії та транспорту, лісового господарства.

Серед понад десятка авторів книги були й українці професори університету Омелян Калужняцький, Сидір Воробкевич, священник Олександр Манастирський.

Інша комплексна праця «Буковина. Загальне краєзнавство»²⁰ була підготовлена колективом авторів крайової жандармерії на чолі з тоді старшим лейтенантом, палким краєзнавцем Едуардом Фішером. Вона включала розділи «Поверхня (гори, пагорби, долини)», «Геологічна будова», «Водні ресурси», «Клімат», «Рослинний світ», «Тваринний світ», «Населення», «Топографічний опис населених пунктів», «Історія», «Культурний стан Буковини». В останньому розділі було подано структуру управління краєм, розвиток освіти, стан шляхів сполучення, розвиток індустрії і торгівлі, гірничої справи, сільського та лісового господарства. Це видання було опубліковано також у 1899 р. і стала своєрідним викликом авторам «Буковини у слові і картині». Незважаючи на те, що автори праці були аматорами, книга написана на належному рівні, добре ілюстрована, забезпечена необхідним картографічним матеріалом. Вона була позитивно зустрінена критикою.

Серед вужчих досліджень з краєзнавства чимале місце займали історичні пошуки. З'явилася

¹⁷ Кордуба М. Наші дезидерати на поли буковинської історіографії // Буковина. 1904. 6 (19) лютого. С. 1.

¹⁸ Лист З. Кузеля до М. Грушевського 12 березня 1910 р. // Центральний державний історичний архів України в м. Києві, ф. 1234, оп. 1, спр. 575, арк. 82.

¹⁹ Bukowina in Wort und Bild, Wien, 1899.

²⁰ Die Bukowina. Eine allgemeine Heimatkunde. Czernowitz, 1899.

ціла плеяда істориків, які зробили помітний внесок у дослідження минулого краю.

Професор Чернівецького університету, завідувач кафедри історії Австрії Фердинанд Циглауер опублікував 12 випусків «Історичних картин», своєрідних збірників статей, які стосувалися історії Буковини 70-х-80-х років XVIII ст. Найбільшу увагу приділялося діяльності військового керівника краю Карла Енценберга та його планам провести адміністративні та соціально-економічні реформи²¹.

Значним був внесок в дослідження історії Буковини зберігача фондів, а потім директора бібліотеки Чернівецького університету Йогана Полека. Він досліджував приєднання Буковини до Австрії, перебування краю в складі Королівства Галичини і Володимирії, прийняття присяги населенням краю на вірність Австрії, функціонування російської монетарні в Садгорі в 70-х роках XVIII ст.²². Особливою заслугою Й. Полека є його археографічна робота. Він ввів до наукового обігу цілу низку важливих історичних документів, зокрема, «Опис Буковини» Г. Сплени тощо.

Чи не найвідомішим істориком Буковини на зламі XIX–XX ст. був професор Чернівецького університету Раймунд Фрідріх Кайндль. Він докладно дослідив цілу низку історичних подій в краї. Наприклад, цікавою є його праця про 1809 р. на Буковині. Виділивши окремо цей рік він зумів всебічно проаналізувати участь населення Буковини в наполеонівських війнах.

Ще одна важлива подія, яку не міг оминати дослідник – революція 1848–1849 рр. Цій темі

він присвятив декілька праць, серед яких найбільш ґрунтовною є «Буковина в роках 1848 і 1849», опублікована 1900 р. у Відні²³. У цій роботі вчений проаналізував головні події революції, що відбувалися в цей час на Буковині.

Переважає більшість досліджень з історії Буковини Р. Кайндля стосувалися суспільно-політичних відносин, розвитку культури, освіти, віросповідань тощо. Однак є й праці, які присвячені соціально-економічним процесам на Буковині. Одна з таких «Підданство на Буковині. Дослідження з історії становища селян та їх звільнення»²⁴. В цій роботі науковець дослідив аграрні відносини починаючи з часів Молдавського князівства.

Р. Кайндль був першим автором узагальнюючої історії краю від найдавніших часів до кінця XIX ст.²⁵. Робота складалася з трьох частин і була написана за проблемно-хронологічним принципом. Найбільша увага приділялася суспільно-політичним та релігійно-культурним процесам. Автор об'єктивно підходив до минулого краю, наголошував, що українці з давніх часів проживали на теренах краю, який певний час входив до Галицько-Волинського князівства.

У досліджуваний період чимала увага почала приділятися дослідженню історії населених пунктів краю. Про минуле Чернівців однією з перших була опублікована робота Ф. Вікенгаузера²⁶. Однак книга торкалася тільки доавстрійського періоду міста. Автор планував видати продовження, але не встиг це зробити. Пізніше, матеріали про Чернівці, зібрані Вікенгаузером з дозволу його родичів опублікував Р. Кайндль²⁷.

²¹ *Zieglauer F. Geschichtliche Bilder aus der Bukowina zur Zeit der österreichischen Militär-Verwaltung. 12 Bde. Czernowitz, 1893–1906.*

²² *Polek J. Die Erwerbung der Bukowina durch Oesterreich. Czernowitz, 1889; Polek J. Die Vereinigung der Bukowina mit Galizien im Jahr 1786 // Jahrbuch des Bukowinaer Landesmuseums (Czernowitz). 1900. S. 49–114; Polek J. Die Huldigung der Bukowina am 12. Oktober 1777 // Jahrbuch des Bukowiner Landes-Museum. (Czernowitz). 1902. S. 3–36; Polek J. Joseph's II. Reisen nach Galizien und der Bukowina und ihre Bedeutung für letztere Provinz // Jahrbuch des Bukowiner Landes-Museum. (Czernowitz). 1895. S. 25–93; Polek J. Die ehemalige russische Münzstätte in Sadagóra // Jahrbuch des Bukowiner Landes-Museum. (Czernowitz). 1894. S. 3–10.*

²³ *Kaindl R. Die Bukowina in den Jahren 1848 und 1849. Wien, 1900.*

²⁴ *Kaindl R. Das Untertanswesen in der Bukowina. Ein Beitrag zur Geschichte des Bauernstandes und seiner Befreiung. Wien, 1899.*

²⁵ *Kaindl R. Geschichte der Bukowina: von den ältesten Zeiten bis zur Gegenwart unter besonderer Berücksichtigung der Kulturverhältnisse. 1. Abschnitt, Von den ältesten Zeiten bis zu den Anfängen des Fürstenthums Moldau (1342). Czernowitz, 1896; Kaindl R. Geschichte der Bukowina : von den ältesten Zeiten bis zur Gegenwart unter besonderer Berücksichtigung der Kulturverhältnisse. 2. Abschnitt, Von der Begründung des Fürstenthums Moldau bis zur Occupation der Bukowina durch Oesterreich (1342-1774). Czernowitz, 1903; Kaindl R. Geschichte der Bukowina. 3. Abschnitt. Die Bukowina unter der Herrschaft des österreichischen Kaiserhauses (seit 1774). Czernowitz, 1898.*

²⁶ *Wikenhauser F. «Bochotin I.»: Geschichte der Stadt Czernowitz und ihrer Umgebung. Czernowitz, 1874.*

²⁷ *Kaindl R. Geschichte der Stadt Czernowitz und ihrer Umgebung. Czernowitz, 1888.*

У 1908 р. громадськістю Чернівців було поставлено питання про написання історії міста до 500-річчя першої письмової згадки про нього. Представники магістрату звернулися саме до Р. Кайндля, авторитет якого як дослідника історії Буковини на той час вже був беззаперечним. Слід зауважити, що вчений блискуче справився із завданням, написавши ґрунтовну історію Чернівців²⁸. Ця праця не втратила свого наукового значення і в наш час.

Крім Чернівців, певна увага приділялася дослідженню історії Серету²⁹, Сучави³⁰, Сторожинця³¹, Шипинців³², Топорівців³³ та деяких інших населених пунктів. Але загалом варто констатувати, що у зазначений період, за винятком історії Чернівців, минуле населених пунктів, їх походження, історичний розвиток досліджувалися недостатньо, було зроблено тільки перші спроби, які засвідчували, що це була досить непроста справа.

Значно більших успіхів було досягнуто в дослідженні окремих етнічних груп краю. Про русинів Буковини з русофільських позицій декілька праць опублікував журналіст Г. Купчанко³⁴. Особливо можна відзначити опис ним побуту, звичаїв, обрядів, фольклору, матеріальної культури місцевого русинського населення.

Найвідомішим дослідженням про українців Буковини цього часу стала книга професора Чернівецького університету С. Смаль-Стоцького «Буковинська Русь»³⁵, яка охопила період від найдавніших часів до кінця XIX ст. Особлива увага була приділена розвитку освіти, літера-

тури, формуванню перших національних товариств. Відзначимо також працю О. Маковей, присвячену життю і творчості Юрія Федьковича³⁶. В ній життєвий шлях поета показано на тлі ґрунтового аналізу суспільно-політичних відносин на Буковині в 60-80-х роках XIX ст.

Цілу низку праць етнографічного характеру про українців Буковини написав Р. Кайндль. Особливо відзначимо дослідження ним життя і побуту гуцулів. Для цього він здійснив декілька експедицій до Карпат. В узагальнюючій праці «Гуцули: їхнє життя, звичаї та народні традиції»³⁷ автор на підставі власних спостережень і спілкування з горянами, а також деяких історичних документів зробив комплексний етнографічний опис цієї частини українського населення Буковини.

Ціла низка дослідників займалася дослідженням румунів на Буковині. Серед них варто відзначити Костянтина Мораріу³⁸, Сімеона Маріана³⁹, Йона Сбієру⁴⁰ та ін. У їхніх роботах проаналізовано етнографічні, фольклорні, побутові особливості румунського населення, його культурно-історичний розвиток.

Чимало було зроблено для дослідження німців, євреїв, поляків, угорців, циганів, вірменів, липованів (росіян-старообрядців) на Буковині, історії їхньої появи в краї, розселення, побутових та виробничих особливостей. Зокрема, відзначимо ґрунтовне дослідження про євреїв краю, написане Д. Даном⁴¹. Також ряд праць про буковинських євреїв написали Г. Швіммер⁴², Р. Кайндль⁴³ та ін. Основна увага в працях цього часу приділялася питанням статистичного обліку

²⁸ *Kaindl R.* Geschichte von Czernowitz von den ältesten Zeiten bis zum Gegenwart. Czernowitz, 1908.

²⁹ *Prelicz V.* Geschichte der Stadt Sereth und ihre Altertümer. Sereth, 1886.

³⁰ *Schmidt W.* Suczawas historische Denkwürdigkeiten. Czernowitz, 1876.

³¹ *Grigorovitz E.* Târgul Storozinetului. Cernăuți, 1897.

³² *Мартинович І.* Несколько исторических дат о Шипинцах // Буковинский русский месяцеслов. Чернівці, 1874. С. 38–43.

³³ *Romstorfer K.* Die alte griechisch-orientalische Pfarrkirche in Wolczynetz und Toporoutz // Mitteilungen der k.k. Zentralkommission für Kunst- und historische Denkmale. 1899. № 25. S. 194–196.

³⁴ *Купчанко Г.* Буковина и еи русски жители. Вѣдень, 1895; *Купчанко Г.* Нѣкоторыя историко-географическия свѣдѣнія о Буковинѣ. Киевъ, 1875.

³⁵ *Смаль-Стоцький С.* Буковинська Русь. Чернівці, 1897.

³⁶ *Маковей О.* Життєпись Осипа Юрія Гординського-Федьковича. Львів, 1911.

³⁷ *Kaindl R.* Die Huzulen. Ihr Leben, ihre Sitten und Volksüberlieferungen. Wien, 1893.

³⁸ *Morariu C.* Kulturhistorische und ethnographische Skizzen über die Rumänen der Bukowina. 2 Bde. Wien, 1888/1891.

³⁹ *Marian S.* Nuntă la Romani. Studiu istic-etnografic comparativ. București, 1890.

⁴⁰ *Sbiera I.* Das Volksleben der Rumänen in der Bukowina. Czernowitz, 1899.

⁴¹ *Dan D.* Die Völkerschaften in der Bukowina. Bd. 4: Die Juden in der Bukowina. Czernowitz, 1890.

⁴² *Schwimmer G.* Statistik des Judentums in den im Reichsrat vertretenen Königreich und Ländern nach den k. k. Ministerium des Inneren angeordneten Erhebungen und nach sonstigen Quellen. Wien, 1873.

евреїв, їхній появі на Буковині, розселенню в краї, опису їхніх побутових особливостей та звичаїв.

З'явилася й декілька узагальнюючих праць про етнічні групи Буковини. Цікавим було дослідження буковинського письменника і краєзнавця Людвіга Сімігінювича-Штауфе «Етнічні групи Буковини. Етнографічно-культурно-історичні нариси»⁴⁴, в якій він описав більшість етнічних груп Буковини. Автор особливо наголошував, що різні етнічні групи Буковини доповнюють одне одного і цим збагачують багатокультурну палітру краю

Досить плідними в цей час були дослідження історії церкви та релігійних відносин, монастирів і церков. Певна увага приділялася історії окремих виробництв, промислів, торгівлі. Значні успіхи були досягнуті в опрацюванні статистичних матеріалів. Чимало публікувалося матеріалів про археологічні дослідження, збирання етнографічного та фольклорного матеріалу. Тобто урізноманітнення тематики було очевидним. Характерно, що крім професійних науковців та викладачів закладів освіти різного рівня, до краєзнавчих досліджень долучалися службовці, священники, селяни та представники інших соціальних груп. Тобто краєзнавство перетворилося в потужний рух, який насправді охоплював широкі народні маси.

У зазначений період було підготовлено декілька підручників і навчальних посібників з краєзнавства Буковини. Серед них варто виділити написаний тим же Едуардом Фішером і професором чернівецької вищої гімназії Корнелієм Козаком підручник «Краєзнавство Буковини для використання в школах та для самостійного навчання»⁴⁵. У ньому було подано інформацію з фізичної географії, статистики, топографії та історії краю. Підручник містив чимало цікавої інформації про край і мав переважно довідковий характер.

Дещо інакше у своїх підручниках з краєзнавства Буковини підходив до проблеми Раймунд Кайндль. Зокрема, в написаному ним «Короткому посібнику з краєзнавства Буковини для

самоосвіти, для шкіл та мандрівників»⁴⁶ на першому місці була історія краю, далі політичне управління, релігійні відносини, освіта, економіка, етнічні групи і їх розселення. Окремий розділ називався «Експерсія по Буковині». У ньому подавалися найцікавіші визначні пам'ятки краю та їхнє розташування. Інша праця Р. Кайндля для шкіл називалася «Наша батьківщина Буковина. Картини з легенд, історії та географії»⁴⁷. На титулі вказувалося, що книга є краєзнавчим додатком до німецьких читанок для загальноосвітніх австрійських народних шкіл Франца Фріша та Франца Рудольфа. У ній популярно розповідалося про походження назви Буковина та її герба, окремі крайові історичні події, відомості з географії, інформація про населення.

Відзначимо також популярний нарис М. Кордуби «Ілюстрована історія Буковини»⁴⁸, в якому автор зробив короткий огляд минулого краю. Чимала увага приділялася походженню українців Буковини, добі Галицько-Волинського князівства. Книжка була орієнтована на широкий загал, також її пропонувалося використовувати як підручник в українських народних школах для позакласного читання.

У цей же період з'являються і путівники по Буковині. Одним з найвідоміших був «Ілюстрований путівник Буковини» Германа Міттельмана, виданий за підтримки регіональної асоціації туризму Буковини⁴⁹. У ньому подавалася широка інформація про край, орієнтована перш за все на туристів.

У одній статті неможливо охопити всі напрями досліджень, які мали місце в той час. Та й така мета не ставилася. Зауважимо тільки, підводячи підсумок, що краєзнавство Буковини другої половини XIX – початку XX ст. насправді позначилося значними успіхами. Серед них варто відзначити такі:

1. Було створено розгалужену інфраструктуру центрів, які брали на себе організацію і розвиток краєзнавчих досліджень. Серед таких відзначимо Чернівецький університет та інші

⁴³ *Kaindl R.* Die Juden in der Bukowina. // *Globus*. 1901. Bd. 80. Nr. 9–10. S. 133–137, 157–161.

⁴⁴ *Simiginowicz-Staufe L.* Die Völkergruppen der Bukowina. Ethnographisch-kulturhistorische Skizzen. Czernowitz, 1884.

⁴⁵ *Kozak C., Fischer E.* Heimatskunde der Bukowina zum Gebrauche für Schulen und zum Selbstunterricht. Czernowitz, 1900.

⁴⁶ *Kaind R.* Kurze Landeskunde der Bukowina zur Selbstbelehrung, für Schulen und Reisende. Czernowitz, 1895.

⁴⁷ *Kaindl R.* Unser Heimatland Bukowina. Bilder aus der Sage, Geschichte und Erdkunde. Wien, 1912.

⁴⁸ *Кордуба М.* Ілюстрована історія Буковини. Чернівці, 1906.

⁴⁹ *Mittelmann H.* Illustrierter Führer durch die Bukowina. Mit Unterstützung des Landesverbandes für Fremdenverkehr in der Bukowina. Czernowitz, 1907/8.

навчальні заклади краю, а також численні громадські організації як інтернаціональні так і національні. Чималу організаційну та методичну роботу здійснювала Королівсько Імператорська Центральна Комісія по дослідженню та охороні пам'яток мистецтва та історії Австрії, яка через своїх кураторів Буковини надавала наукову і методичну допомогу в розвитку краєзнавчої роботи. Відзначимо також органи місцевого самоврядування, зокрема Буковинський сейм, який виділяв певні кошти громадським організаціям, які займалися краєзнавством.

2. Відбулося значне урізноманітнення тематики краєзнавчих досліджень. Поряд з вивченням минулого краю, активізувалися дослідження історії населених пунктів. Зокрема тут варто відзначити ґрунтовну історію Чернівців Р.Кайндля, цілу низку праць з історії Сучави, Сторожинця, Сирету, Шипинців, Топорівців, Садгори тощо. Суттєвий прорив стався у вивченні етнічних груп. Фактично, про всі народи, які населяли край, у цей час з'явилися окремі дослідження. Відзначимо, що про українське населення крім С. Смаль-Стоцького, О. Маковея, Г. Купчанка написали цікаві праці дослідники інших національностей, зокрема Р. Кайндль. Чималу увагу було приділено походженню румунського, єврейського, німецького населення краю. Певні зрушення відбулися в дослідженні релігії і церкви на Буковині, появі окремих конфесій та їхнього розвитку. Велика увага приділялася етнографічним, статистичним, демографічним дослідженням.

Безперечно, деякі з напрямів досліджень в цей час перебували тільки в зародковому стані і потребували чималих інтелектуальних сил для успішного розвитку. Наприклад дослідження окремих виробництв і промислів. Але, те що вони були започатковані вже мало неабияке значення для подальшого поступу краєзнавства краю.

3. У досліджуваній період з'явилася і заявила про себе в повний голос ціла плеяда краєзнавців, які стали добре відомі як на Буковині так і далеко за її межами. Серед них професори, працівники університету та інших навчальних закладів Р. Кайндль, Ф. Циглауер, С. Смаль-Стоцький, Є. Козак, І. Сбієра, Й. Полек О. Маковей, М. Кордуба, К. Козак, письменники і журналісти Л. Сімігінович-Штауфе, Ю. Федькович, С. Воробкевич, Г. Купчанко, К. Француз, священники І. Мартинович, О. Манастирський, Д. Дан, а також десятки і сотні аматорів, які за своїм фахом були далекими від дослідницької роботи, але зробили чимало для поглиблення знань про рідний край. Серед них найбільш відомі фінансовий радник Ф. Вікенгаузер та жандармський офіцер Е. Фішер.

Краєзнавство Буковини в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. яскравий приклад того, як при належній організаційній роботі та при підтримці владних структур такий дослідницький напрям перетворюється в потужну наукову силу, охоплює широкий загал зацікавлених людей і дає плідні результати.

References

1. Smal-Stotskyi S. (1897) *Bukovynska Rus*. Chernivtsi. [in Ukrainian].
2. Grassauer F. (1875) *Landeskunde von Oesterreich-Ungarn. Mit geographisch-statistischen und anderen Eingeschlagenen Literatur-Anzeigen*. Wien. [in Germanian].
3. Grund A. (1905) *Landeskunde von Österreich-Ungarn*. Leipzig. [in Germanian].